

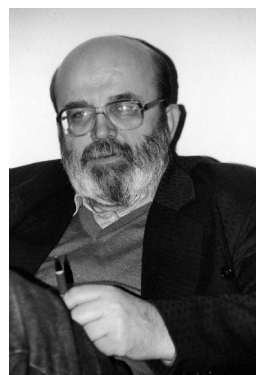
TÓTH LÁSZLÓ

Bevezető helyett, avagy Újabb sorok a 'problematikus' Forbáth Imréhez*

1.

A Szlovákiai Magyar Írók Társasága az előző év legjobb szlovákiai magyar költői teljesítményére, verseskötetére adandó díját Forbáth Imréről nevezte el. A díj az idén immár tizenötödik évfolyamába lépett – a Társaság kiadásában napvilágot látó jelen kötetünkkel az elismerés névadójára is emlékezünk. Az írószervezet e díja tehát azt (is) bizonyítja, hogy Forbáth Imre költészete, életműve fél évszázaddal az író halála után is élő hagyomány a szlovákiai magyar irodalom berkeiben. S míg ez egyfelől kétségtelenül így (is) van, másfelől költőnk versei egyre ritkábban jelennek meg, illetve hangzanak el, s egyre kevesebben ismerik azokat, és egyre kevésbé jegyzik őt az irodalomtörténetek. Hogy mást ne mondjunk, utoljára (lassan) négy évtizede, 1978-ben jelent meg válogatott verseskötönyve, *A csodaváró* (de már ez sem volt új válogatás, hanem a tizenegy évvel korábbi gyűjteményes kötetének új kiadása), az esszéinek, tanulmányainak, vallomásainak válogatásával 1989-ben indult, több kötetre tervezett életmű-kiadását pedig elsodorta a rendszerváltás, mely után már fel se merült a folytatásának lehetősége. Így ha akadtak is volna, akik az utóbbi évtizedekben is szívesen megismerték, illetve olvasták volna Forbáth Imrét és verseit (főleg az újabban felnőtt nemzedékek közül), az új, hozzáférhető kiadások, közlések hiánya nagymértékben megnehezítette – ha nem tette eleve lehetetlenné – e tekintetben a dolgukat. De maga a világ is akkorát s olyan irányban fordult 1989 után a kelet-közép-európai társadalmak életében, így a szlovákiai magyarságét illetően is, olyan új értékszempontok és értékrendek kerültek súlypontos helyzetbe, s az irodalomban is olyan posztmodern fordulatra, olyan szemléleti és nyelvi átrendeződésekre, paradigmaváltásokra került sor, melyek finoman szólva is nem kedveztek a klasszikus avantgárd, illetve a nyomatékosan társadalmi-történelmi érdeklődésű, mi több, meghatározóan ideologikus töltetű, közéleti tájékozódású, sőt politikai indíttatású költészetnek, mint amilyen – nagy részben – Forbáthé is. Úgy tűnik tehát, hogy Forbáth Imre költészete fölött is eljárt az idő, s betöltve költészet-, valamint irodalom- és kisebbség-

* Az Opus-könyvek sorozatban rövidesen megjelenő Forbáth-összeállítás előszava.

történeti hivatását, a múlt tiszteletbeli, ám a legkevésbé sem éltethető örökségei közé került végérvényesen.

De vajon nincsenek-e mégis ennek a költészetnek olyan értékvonzatai és vonatkozásai, melyek révén napjaink világával is képes kapcsolatot teremteni, pár- és perbeszédet folytatni?

Illyés Gyula Forbáthot 1929-ben egyik levelében kortársai öt legjobbjá között említette, aki ha egy sort se írna többet, mint amit addig csinált, már az is feljogosítaná arra, hogy fejét a „legegyenesebben hordozza”; a rákövetkező évben pedig költőnk *Favágók* című verseskötetét „a fiatal magyar líra egyik legfigyelemreméltóbb alkotásának” nevezte. A Vítězslav Nezval és a körülötte és mellette gyülekező cseh avantgárd költők legnagyobbjai – František Halas, Jaroslav Seifert, s az európai expresszionizmus és szürrealizmus élenjárói az 1920–1930-as években – ugyancsak maguk közé tartozónak vélték őt, aki ott volt a cseh szürrealisták kiáltványának aláírói között is. (S ugyanígy a cseh irodalom szocialista ágának realistái – Ivan Olbracht, Marie Majerová, Josef Hora s mások – is ott ültek Forbáthtal együtt az asztaluknál.) De költőnk jó barátságban volt továbbá Egon Erwin Kischel, találkozott Vlagyimir Majakovszkijjal, levelet váltott József Attilával, egyik felszólalását egy nemzetközi tanácskozáson Louis Aragon olvasta fel franciául, európai írókonferenciákon vett részt, tagja volt a Csehszlovák, illetve a Nemzetközi PEN Klubnak, részt vett és előadásokat is tartott ez utóbbi konferenciáin, és még sorolhatnánk. De a kritika is kedvezően fogadta kirobbanó tehetségét (első versesköteteiről Hevesy Imre és Illyés Gyula írtak a Nyugatban), kora legjelesebb magyar és külföldi személyiségeivel, íróival, művészeivel levelezett – minden arra utalt tehát, hogy a legfényesebb pályát fogja befutni.

Neve azonban mégis, említettük, szélesebb körben ma már szinte teljesen ismeretlenül cseng.

Netán azoknak lett volna igazuk, akik már a maga idejében sem tartották különösebben kiemelkedő teljesítménynek az övét, mint például a fiatal Sáfáry László, aki bár a *legképzettebb* expresszionisták közt jelölte ki a helyét, miközben a legösztönösebb költők közé is odasorolta, akinek „csak nagyon ritkán, egy-egy sorban sikerül elérnie azt a feszítő erőt, mely a prózának tűnő sorokat szárnyakkal látja el”, vagy mint évtizedekkel később a kiváló esztéta és versértelmező, Lengyel Balázs, aki „nem kimagasló, de szolid, kétségtelen tehetségű” poétának nevezte, akinek viszont – mindkettőjük szerint – kétségtelenül kitüntetett helye van a felvidéki, illetve a csehszlovákiai magyar irodalomban.

Csehszlovákiába – s rövid nyitrai pihenővel, ahova családjá gyökerei kötötték, rögtön Prágába – a magyarországi tanácsköztársaság bukása után került. S innen kezdve egész életét cseh és – olykor – szlovák, második világháború alatti londoni emigrációjában pedig angol környezetben, nyelvi közegben élte le. Költői kezdetei a magyar avantgárdhoz: Kassákhoz és környezetéhez, majd Barta Sándor Ékéhez és Akasztott Emberéhez kapcsolják, s 1930-ig három verseskötete is megjelent (*Versek* – Bécs, 1922; *Vándordal* – Érsekújvár, 1923; *Favágók* – Pozsony, 1930). A második világháború kitörése után azonban nem írt több verset (a hagyatékából előkerült, 1943–1944-re tehető *Emigráns dala* kivételével): a költő végérvényesen elhallgatott benne. Aminek okaként ő maga több helyütt is az újabb világháborút nevezte meg (amit hitelesít, hogy a költőt is a háború – az első világháború – sokkja hozta elő benne két évtizeddel korábban; ahogy Lengyel Balázs fogalmazott vele kapcsolatban, őt is „a lövészárók tette költővé”); többen viszont – így Tózsér Árpád is – azzal magyarázzák költői energiái kimerülését, hogy megszakadt az eleven kapcsolata az élő, beszélt magyar nyelvvel. Igaz, ez – annyi nagy példát tudunk rá – még nem feltétlenül kell, hogy oka legyen egy-egy író, költő elnémulásának, pályája

módosulásának. Forbáthnál többek között az a sajátos tudathasadásos állapot is belejátszhatott ebbe, melybe a robusztus költői alkata és a világnézeti meggyőződése közti éles ellentét sodorta. Írónk ugyanis élete végéig *hithű* kommunista volt, mely hitétől még az sem tudta eltéríteni, hogy nem egy barátja, ismerőse esett a Szovjetunió-beli sztálini terror áldozatául, s az 1950-es évek Csehszlovákiájának koncepciósi perei több barátjára, munka- és elvtársára is lesújtottak (londoni emigrációbeli párttársát, Vladimír Clementist kivégezték, többeket börtönbüntetésre ítélték, de börtönbe küldték sógorát is, ami őt is évekig elhúzódó következményekkel sújtotta), az általa elfogadott ideológiai és a minden széptani tételt megcsúfoló nézeteket is magukban foglaló „esztétikai” kánonok Prokrusztész-ágyába pedig a saját verseit sehogyan sem tudta belegyömöszölni, s onnan mindig kilógott költészetéből valami. Így addig nyesegette verseinek létfontosságú testrészeit, míg e műveletek során a költészete vérzett ki. S bár valószínűleg többé-kevésbé igaz, amit szintén Lengyel Balázs írt le róla, hogy soha nem volt „proletkultos költő, aki az agitációt tartja a költészet egyetlen feladatának”, Fried István találóan fogalmazott, amikor úgy látta, hogy Forbáth Imre, a költő meghalt abban a pillanatban, amikor Forbáth Imre, a teoretikus megszületett. (Vagy a másképpen fogalmazó Varga Imre szavaival: „...költőnek mindig merészebb, nyitottabb volt, mint kritikusként, s hogy irodalompolitikai nézetei, mozgalmi törekvései néha aszinkronban voltak azzal, amit poétaként fölmutatott”.) Vagyis tagadhatatlan, hogy – Balogh Magdolna gondolatmenetét és szóhasználatát követve – a „kommunizmusból való kiábrándulás folyamata”, amely „A kommunista eszme terjedésével egyidejűleg a korai húszas évektől kezdve zajlott”, élete végéig érintetlenül hagyta Forbáthot, legalábbis életművében, írásos hagyatékában nincs látható nyoma annak, hogy másként lett volna, azaz – szintén Balogh Magdolna, Sinkó Ervinre alkalmazott soraival –: „a század nagy mozgalma melletti ideológiai elköteleződés [...] végigkísérte” az életét. Tehát mintha Forbáth megfeleledkezett volna arról, amivel pedig a *Magyar költő Prágában* című 1937-es vallomásában maga is tisztában volt, jelesül: „A művészet nem imitáció, sem reprodukció, nem szimpla másolása a valóságnak, s nemcsak szolgálója bizonyos efemer tartalmaknak”; az „efemer tartalmak” kényszerítő parancsa, kényszere végül is megölte benne a költőt.

Tovább tetézte Forbáth tragédiáját, hogy igazából soha nem tartozott – nem tudott tartozni – sehova. Felmenői gyökerei Nyírához kötődtek, ő maga azonban a somogyi Böhönyén született, a magyar(országi) irodalom *élő* közegéből már azelőtt kivált, hogy igazából belekerülhetett volna, a cseh irodalom – melytől elválasztotta nyelve és kulturális öröksége –, jöllehet ő maga erőteljes kísérleteket tett rá, nem fogadta be, a csehszlovákiai magyar irodalomba tartozásnál valószínűleg az ambíciói voltak nagyobbak, a barátai, majd a családja is Csehországhoz kötődtek. Illyés Gyula korabeli megállapítása nemcsak Forbáth költészetére, hanem – előrevetítve személyes tragédiáját – magára a költőre is érvényes volt: „Nincs hazája ennek a költészetnek, nem tartozik semmi közösségbe; annyira egocentrikus, hogy magában sem fér meg...” S erre rímelték évtizedekkel később Tözsér Árpád töprengései is a „problematikus Forbáth Imréről”: „A Forbáth-költészet lényege: az antimilitarizmus – a kor lényege is. Lényeglátása helyzeti magányából (nyelve miatt magányos volt a cseh környezetben, s szociális érdeklődése, anacionalizmusa, európaisága miatt Magyarországon és a szlovákiai magyarok között) s az avantgardista magányból [...] következik. Csakhogy a lényegre szorítkozás veszélyes művelet, ugyanis magában hordja az általánosítás, tehát a hiteltelenség veszélyét. [...] Forbáth az avantgarde programoknak megfelelően anacionális költészetet akar teremteni, de míg Nezvalék, vagy Eluard-ék akarataik és hirdetett törekvéseik ellenére sem tudtak szabadulni a nemzeti hagyományoktól, tehát a nemzeti folytonosság velük nem megszakadt,

hanem folytatódott [...], addig Forbáthnak ez a törekvése a vártnál is jobban sikerült. Nem azért, mert költészetéből hiányzanak a nemzeti vonatkozások (Fábry) [...] hanem azért, mert a nemzetközösség-tudat (a cseh nemzetközösség-tudat is!) hiányzik belőle.” Teljes mértékben ideillenek Iszaak Babel állítólagos szavai, amelyekre Sinkó Ervin az *Egy regény regényében* így emlékezett vissza: „Magyarnak lenni már magában is szerencsétlenség, de ez még valahogy megjárja. Magyarnak és zsidónak lenni, ez azonban már kicsit több a soknál. Magyarnak és zsidónak és kommunista magyar írónak lenni, ez valóssággal perverzítés. De ma magyarnak, zsidónak, kommunista magyar írónak és hozzá jugoszláv állampolgárnak lenni – emellett a megboldogult Sacher-Masoch fantáziája egyszerűen ártatlan kis pincsikutyá.” Nos, Forbáth csehszlovákiai magyar volta is ebbe a sorba tehető, s a Babel hivatkozta osztrák író fantáziája, akinek nevéből a mazochizmus fogalma is származtatható, akár vele kapcsolatban is csődöt mondhatott volna.

Forbáth Imrének a csehszlovákiai magyar irodalomba való újbóli bekapcsolását – a költő újrafelfedezését – mindenekelőtt Csanda Sándor segítette. Az irodalomtörténész Forbáth halálakor közzétett kis emlékezésében felidézi megismerkedésük különös történetét, mely azzal kezdődött, hogy 1954-ben egy Wozniák nevű teplicei férfi – miután kezébe került Csanda *Magyar írók Csehszlovákiában* című 1953-as egyetemi jegyzete – váratlanul megküldte neki Forbáth Imre második világháború előtti versesköteteit, s biztatta, hogy folytassa a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom feltárását, melyhez például Vozári Dezső költészetét ajánlotta figyelmébe. S csak másfél évi Wozniákkal folytatott levelezése után derült ki, hogy a név magát Forbáthot fedi. Aki a „sors ütésének” vette – írja Csanda Sándornak 1955. december 19-i levelében, immár saját neve alatt –, hogy „ki kell immár kecmeregnie” a „hallgatás és elhallgatottság sírboltjából”, és válaszolnia a „kedves Csanda tanár” érdeklődő kérdéseire. „Peches költőnek” tartja magát, akinek két, kiadásra előkészített könyve is megsemmisült, ám a harmadik „megsemmisülése” ezeknél is teljesebb volt, amikor – írja – 1945-ben „a párt kívánsága ellenére se” ment át Magyarországra, s úgy gondolja, talán ezért is „törölték” a magyar irodalomból, amely most „Régi afrikai térképekre emlékeztet”, melyeken „sok a fehér folt”. Mindenesetre szekrényében becsomagolva és papírral átkötve a versei, tanulmányai, előadásai vázlatai, s újságkivágások és „hasonló szentimentális relikviák” várják szebb napjaikat, mely papírhalmot, írja, „ha úgy tetszik”, kinevezi „Hagyatéknak”, és örülni fog, ha valaki halála után ezeket átveszi és „rehabilitálja” őt, „mint »méltatlanul elfelejtett« író”. De Csanda Sándor érdeklődése talán mégis azt jelzi, hogy „reszurrekciója” megkezdődött, s hogy ebben ő kész segédkezni, annak oka Wozniák barátja, aki „egyetértésben” feleségével és fiával arra biztatja, hogy „itt az ideje megint hallatnia” magáról.

Forbáth Imre írói-emberi pályája, sorsa kétségtelenül tele van végletekkel, ellentmondásokkal. Emberi tragédiája egyúttal íróként is a végzete lett. Életművében együtt van, szétválaszthatatlanul, a tiszta szem és az ocsú. A kérdés azonban nem az, mint Varga Imre írja, hogy „melyik volt az igazi Forbáth”, mert „a problémát így nem megoldanánk, hanem fölszámolnánk”. S hagyatékában is akadnak még cseh és magyar nyelvű feldolgozatlan anyagok, megvilágítatlan részletek, amelyek a 20. századi európai, közép-európai történelem és a személyes sors alakulása közti további összefüggések, vonatkozások elemzésével emberi balsorsának, költői pályája megrekedésének további elemei is árnyaltabb értelmezést nyerhetnének. (Teljes egészében ismeretlenek számunkra például az 1956 és 1963 közti cseh nyelvű színikritikái, cseh és szlovák újságokban megjelent cikkei, ismertetései, nincsenek feldolgozva vegyes feljegyzései, visszaemlékezés-töredékei, naplói, versvázlatai, nem került feldolgozásra a levelezése stb.). Mert a megoldás

valóban nem az, hogy az életmű felejtendő, figyelmen kívül hagyandó részei miatt az egészét is elveszük, s lemondva költészetének igazi, ma is érvényes – sőt bizonyos tekintetben újra időszerű – értékeiről, elálljunk (újra)értékelésének, újraolvasásának még ránk váró, nem könnyű feladatától. Hiszen tény és való, amint abban Lengyel Balázs is egyetértett a Forbáth-életmű legszorgalmasabb kutatójának, Varga Rózsának a meggyőződésével, hogy az „magánossága és elszigeteltsége ellenére” mindenképp „beletartozik a magyar irodalom egyetemességébe”. Írónk kétségtelenül meglevő korjellemző szemléleti-ideológiai korlátait, eszméinek olykori beszűkültségét, szűkösségét ugyanis ma is ellensúlyozhatja kirobbanó tehetsége és impulzív nyelvi ereje, széles körű műveltsége és sokirányú tájékozódása, tág európai horizontja. Szertelenül áradó szabad versei, költői képeinek, metaforáinak, megoldásainak, nyelvének dinamikája, sodró lendülete, a klasszikus avantgárd poétikáját (poétikáit) követő expresszionizmusa, sőt expresszionizmusba ágyazott dadája, kubizmusa, szürrealizmusa, de újra időszerűvé vált tartalmi nemkülönben ma is lenyűgözik, magukkal ragadják olvasóját. Aforizmáit – a műfaj természetének, sajátosságainak megfelelően – erőteljes paradoxális gondolkodás, szembetűnő ellentételezettség jellemzi, az, hogy minél kisebb, szinte tűhegynyi területen, minél kevesebb szóval leginkább hosszú tanulmányokban, esszékben, regényekben kifejezhető/körülírható tartalmakat igyekezzen sűríteni. Esszéi, vallomásai pedig ugyancsak nagy műveltség- és élményanyagot hordoznak, amelyek példaszzerű impulzivitásukkal a szellem napjainkban is aktivizálható tartományait mozgósít(hat)ják.

2.

Forbáth – eredeti nevén: Fuchs – Imre 1898. november 17-én született a Somogy megyei Böhönyén. Édesapja uradalmi gazdatiszt volt, de „vad temperamentumú” természete miatt csakhamar elbocsátották. 1902-ben Nyitrára költöztek, édesanyja szüleihez, ahol apja cukorgyári kishivatalnok lett 1921-ben bekövetkezett haláláig. A rákövetkező esztendőből Forbáth Bucsányban, Pozsonyban és Nyitrán járt iskolába. Emlékezete szerint tizenkét éves korában írta első verseit. 1916 májusában érettségizett Nyitrán, s még ugyanebben az esztendőben behívták katonának a nyitrai 14. honvéd gyalogezredhez. 1917-ben kivezényelték a galíciai frontra, ami csak megerősítette antimilitarista magatartását. A frontról súlyos betegen – és aggasztó idegállapotban – került haza, hosszú kórházi kezelésre szorult. 1918 novemberében a magyar fővárosba utazott, ahol kapcsolatot keresett a baloldali forradalmi körökkel, és – utcai agitátorként, nyilvános viták résztvevőjeként, különböző pártmegbízásokat teljesítve, a diákmozgalom aktivistájaként – tevékenyen kivette részét az eseményekből. Ekkor ismerkedett meg Kassák Lajossal is. 1918 decemberében Budapesten, a Galilei Körben még éles hangú előadásban bírálta az avantgárd művészetet. 1919 nyarán, a magyarországi tanácsköztársaság bukása után neki is menekülnie kellett, és hazament szüleihez, Nyitrára, mely közben az újonnan megalakult Csehszlovákiához került.

1919 októberében Prágába indult, hogy ott folytassa tanulmányait, ahol a következő esztendőben beiratkozott az orvosi egyetemre. 1921-ben rövid időre ismét behívták katonának, de most már a csehszlovák hadseregbe. Ekkor lépett be az ugyanebben az évben megalakult Csehszlovák Kommunista Pártba is. Elküldte első verseit Kassáknak Bécsbe, melyek kis idő múlva meg is jelentek a Mában. Itt, a Ma mellett, később Barta Sándor lapjaiban, az Akasztott Emberben és az Ékben publikálta verseit és egyéb írásait. 1922-ben Bécsben, a Ma kiadásában *Verseik* címmel megjelenik első verseskötete is („teli

szörnyű sajtóhibákkal”), melyet egy évvel később – „immár csöndesebb versekkel” – az Érsekújvárott kiadott *Vándordal* követett (ezt Hevesy Iván méltatta a Nyugatban). 1924-ben szakított Kassákékkal. Prágában felvette a kapcsolatot az itt működő cseh, német és magyar baloldali, munkásmozgalmi, illetve kommunista körökkel, mi több, egy kommunista ifjúsági lapot is kiadott. Gyakori résztvevője volt a különböző tömegrendezvényeknek és műsoros esteknek, kivette részét a Levá fronta (Baloldali Front) mozgalomból, széles körű propagandamunkát végzett. Maguk közé fogadták és barátjuknak tekintették a cseh avantgárd legjelesebb alkotói, bensőséges barátságot kötött Vítězslav Nezval, illetve Egon Erwin Kischsel, de szoros kötelék fűzte a Csehszlovákiába került magyar emigráció jeleseihez, mindenekelőtt Pór Bertalanhoz és Bernáth Aurélhoz, továbbá Szilágyi Andrásához. Mélyen megérintette és döntő hatással volt rá a cseh kultúra és szellemiség, így Prága múltja és jelene, építészete, képzőművészete, irodalmi, zenei és színházi világa. 1927 februárjában avatták orvossá. Már egyetemista korában dolgozott Bauer Ervin – Balázs Béla öccse, a korán elhunyt Kaffka Margit férje – mellett a prágai élettan-kémiai intézetben, majd egy fővárosi klinikán talált munkát. Ezt követően különböző szlovákiai vidéki községekbe, kistelepülésekre küldték orvosnak, ahonnan egy fővárosi szaktanfolyamra „menekült”, melyet különböző „bel- és külföldi kóborlásai” követtek. 1930-ban Pozsonyban megjelent harmadik verseskötete, a *Favágók*, melyet azóta is gyakran hivatkozott írásával Illyés Gyula üdvözölt a Nyugatban. 1931-ben Fábry Zoltán ultrabalos folyóiratának, Az Útnak lett a munkatársa.

1932-ben helyezték orvosnak az észak-morvaországi Ostravába, ahol azonnal bekapcsolódott a helyi társasági, szellemi, illetve mozgalmi életbe és pártmunkába, de részt vett a nemzetközi munkásmozgalmában is. 1933-ban megnősült, „egy proletárnegyedbéli kiskereskedő” lányát vette el. Hírnevét és közkedveltségét növelte, hogy kiválóan sakkozott, mesteri fokozatot kapott, sakkmérkőzések és tornák garmadát abszolválta, játszmáit közölték a lapok. 1936–1938 között Ostraván szorosan együttműködött a kommunista Magyar Nappal; 1938 októberében az ő fogalmazásában jelent meg a lap felhívása „a Csehszlovák Köztársaság védelmére”, melyet tizenegy ismert csehszlovákiai magyar baloldali és kommunista értelmiségi – köztük Fábry Zoltán író, valamint Lőrincz Gyula és Pór Bertalan festőművész, aki ekkor emigránsként Pöstyénben élt – írt alá. Ekkor közölte a lapban sokáig utolsónak mondott versét, a *Látomást*, mely után már csak a londoni emigrációjában írt *Emigráns dala* került ki tolla alól. 1938-ban válogatott verseit készítette elő kiadásra *Panasz és Remény* címmel, de megjelenésére a felgyorsuló történelmi események miatt már nem kerülhetett sor. 1938-ban Forbáth Párizsban részt vett az antifasiszta írók nemzetközi konferenciáján, előadását Louis Aragon olvasta fel franciául. Kora világirodalmi nagyságai közül személyesen ismerte Theodore Dreiser, H. G. Wellst, André Malraux-t és másokat. Több alkalommal is meghívták – előadóként is – az Association Internationale des Écrivains pour la défense de la culture (Nemzetközi Írószövetség a Kultúra Védelmében) nemzetközi írószervezet összejöveteleire (ezek egyikén például *Csehek és magyarok* címmel tartott előadást).

1939. március 14-én Ostravát is megszállták a német csapatok. Ekkor több lehetőség is nyílt előtte a menekülésre: kivándorolhatott volna Dél-Afrikába, de amerikai írószervezetek is felkínáltak neki egy előadókörutat (hagyatékában megmaradtak ezek meghívói levelei). Ő azonban, rövid prágai tartózkodás után, március 23-án Lengyelországon és Svédországon keresztül – a kommunista párt ösztönzésére és szervezésében – Angliába emigrált (hagyatékában ezzel kapcsolatos dokumentumok is találhatóak). (A csehszlovák kommunista emigráció egy része tudvalevően Moszkvában, másik része pedig Benešekkel Angliában tevékenykedve vészelte át a második világháború éveit.) Felesége

és kislánya egy hónappal később követte Forbáthot, aki a következőkben Londonban, Reigate-ban, Croydonban, végül Birminghamban működött orvosként (előbb az emigránsok orvosi felügyeletét látta el, később iskolaorvosi megbízást kapott), de előfordult, hogy feleségével lakásokat takarított. Emellett propagandatevékenységet folytatott, s előadásokat tartott különböző emigráns szervezetekben, többek között a londoni Magyar Klubban is. 1939-ben „pártutasításra” önkéntes katonai szolgálatra is jelentkezett az emigráns csehszlovák hadseregbe, noha nem sokkal később – mivel nem jelent meg a kötelező egészségügyi felülvizsgálaton – törölték a névsorból. Tagja volt a Csehszlovák Kultúrbizottságnak, a Brit–Csehszlovák Barátsági Szervezetnek, az Angliába emigrált Csehszlovákiai Demokratikus Magyarok Szervezetének. Szorosan együttműködött a londoni csehszlovák emigrációval, így mások mellett Vladimír Clementisszel is, továbbá az angliai magyar emigrációval (többek között Ignótus Pállal, Tábori Pállal, Mikés Györggyel, másokkal). 1942. március 15-én ő fogalmazta meg *Az Angliában élő csehszlovákiai magyar írók s újságírók deklarációját*, melyben kiállnak a „szabad, független, demokratikus Csehszlovákia helyreállítása”, valamint „egy szabad, független, demokratikus Magyarország megalkotása”, s „e két ország vitás ügyeinek békés rendezése és termékeny kooperációja” mellett. Varga Rózsa feltételezése szerint „témái, jegyzetei azt mutatják, hogy a háború után kultúrpolitikai szerepre készült”. Tagja a nemzetközi Írószövetségnek, valamint a Pen Clubnak. 1942-ben *Panasz és remény* címmel kis versesfüzetet adott ki a Londoni Magyar Klub gondozásában, melyet oxfordi emigrációjából Hatvány Lajos nyugtázott elismerően. 1941-ben a XVII. Nemzetközi Pen-kongresszus résztvevője volt Londonban, 1942-ben meghívták a magyar PEN csoport franciaországi rendezvényére, rendszeres meghívottja volt a PEN londoni Magyar Csoportja összejeveteinek. 1944 végén orvosi szolgálatra jelentkezett a visszafoglalt – felszabadított – csehszlovák területekre. Pártja szervezésében 1945 március végén hajóval indult útnak a londoni Csehszlovák Nagykövetség útlevelével Liverpoolból egy csoporttal Gibraltár, Málta és Isztambul érintésével a Fekete-tengeri Konstancába, ahonnan nyolcnapi vonatozás után érkeztek meg a csehszlovákiai magyarságot állampolgárságától és jogaitól fosztó és mindenéből kismézítő Kassai Kormányprogram kihirdetését követően a szovjet hadsereg és a csehszlovák hivatalok által már visszafoglalt Kassára, ahol válaszüti elé került: Magyarországon folytatja életét vagy visszamegy Csehországba. Miután elvtársai ismertették vele a párt utasítását, miszerint a „magyar kommunisták helye Magyarországon van”, tőle pedig megkérdezték, hogy mi a kívánsága, ő – vélhetően cseh feleségére, illetve kislányára is gondolva, akik az év végén tértek haza Angliából – Ostravát választotta. Az észak-morvaországi városban ezután megújították fogorvosi praxisát, majd a koncentrációs táborokból visszatértek egészségügyi rehabilitációját segítő orvosként, később pedig bányarvosként – az ostravai bányák helyettes főorvosaként helyezkedett el, s rendkívüli lendülettel vetette bele magát a pártmunkába is. 1946-ban megújították az állampolgárságát is, s ugyanebben az évben kislánya is született. Mozgalmi és párttevékenysége jutalmaként az 1948. februári kommunista hatalomátvétel után, 1949 márciusában felvették a prágai külügyminisztériumba, májusban pedig németországi – berlini – diplomáciai szolgálatra küldték, ahonnan azonban két év elteltével – miután a Slánsky-féle kirakatperben 1951 februárjában koholt vádakkal a sógorát is letartóztatták és hat év börtönbüntetésre ítélték – hazarendelték, és elbocsátották minisztériumi állásából is. Ezután néhány hónapig munkát sem talált magának, míg végül pártutasításra Teplícén lett fürdőorvos és ott telepedett le családjával, ahol azonban beilleszkedése eleinte nem ment zökkenőmentesen, s hagyatékában arra is található dokumentum, hogy a kommunista párt központi bizottságától nagyobb önmérsékletre és

önkritikára intik, azaz hogy nem abból kellene örökösen kiindulnia, hogy úgymond „az egész világ igazságtalanul bánik vele”.

Az írással, irodalmi tevékenységével azonban – ha egyéb irányú elfoglaltsága és kötelezettségei miatt csak nagyon korlátozott mértékben folytathatta is azt – az emigrációból hazatérve sem hagyott fel (csupán a versírást nem folytatta tovább), ám – amint Varga Rózsa (is) leszögezte – „1945 után több mint tíz esztendeig nem írt magyarul”. Cseh nyelvű cikkeket, kritikákat, tanulmányokat, aforizmákat, filmnovellákat írt (még egy cseh filmben, Karel Steklý 1956-os úttörő Švejk-adaptációjában is eljátszotta az egyik k. u. k. orvos szerepét), előadásokat tartott, megjelent egy kismonográfiaként számon tartott hosszabb tanulmánya Egon Ervin Schulhoff német származású cseh zeneszerzőről és zongoraművészről; s 1950-ben egy cseh nyelvű Petőfi-válogatást is szerkesztett, az 1950-es évek derekán pedig „egy szép színész nő” társágában Csiky Gergely *Ingyenélő*kjét is lefordította csehre, melynek bemutatója azonban az 1956-os magyar forradalom miatt elmaradt. Ekkor készítette el Jiří Bradáček cseh szobrász a fejszobrát is. A csehszlovákiai magyar irodalommal azonban még évekig nem kereste a kapcsolatot, s az sem vele.

1954-ben Wozniák álnéven a nyitrai Pedagógiai Főiskola magyar tanszékére címezve Teplicéről elküldte korábbi versesköteteit Csanda Sándornak, s ettől kezdve ezen az álnéven levelezett vele. A következő évben Csandának sikerül felfednie a Wozniák név mögött rejtőző költő valódi kilétét, és személyesen is felvette vele a kapcsolatot Teplicén. 1956 februárjában Forbáth Fábry Zoltánnal is újból kapcsolatot létesített, s levelezésük – és barátságuk – immár a költő haláláig folyamatos maradt. Ezekben az években több ízben is felvetődött benne és barátaiiban, jóakaróiban a gondolat, hogy költözzék Budapestre vagy Pozsonyba. Utóbbi helyen több alkalommal állást is kínáltak neki, de végül sohasem tudta rászánni magát a döntő lépésre, s haláláig Teplicén maradt. 1957-ben Forbáth Imrét felvették a Szlovákiai Írók Szövetségébe. 1958-ban *Mikor a néma beszélni kezd* címmel a pozsonyi Szlovákiai Szépirodalmi Kiadónál, Fábry Zoltán előszavával megjelent válogatott verseinek gyűjteménye. Az 1950–1960-as évek fordulóján, illetve az 1960-as évek első felében több alkalommal járt Pozsonyban és Budapesten. 1964-ben *Až němý promlouví* (Amikor a néma beszélni kezd) címmel csehül is kiadtak egy vékonyka válogatást a verseiből, amelyet 1965-ben *Na zázrak čakajúci* (A csodaváró) címmel, Ctibor Štítnický fordításában és Laco Novomeský előszavával egy szlovák versválogatás követte. 1966-ban *Eszmék és arcok* címmel – összegyűjtött prózai írásainak első köteteként – a pozsonyi Tatran Kiadó magyar szerkesztőségének kiadásában, Csanda Sándor utószavával válogatott tanulmányai és esszéi láttak napvilágot. (A kiadványt nem követte második kötet.) Az 1960-as évek derekán a szlovákiai magyar lapok mellett már Magyarországon is gyakran (bba)n megjelentek az írásai; a Héttel és az Irodalmi Szemlével párhuzamosan a budapesti Kortárs és Élet és Irodalom is szívesen közölte munkáit. Írni kezdte emlékezéseit is, ezeket azonban egy idő után elégette. 1965-ben elment a kassai Batsányi Kör Batsányi János emlékünnepeére, ahol több évtizedes levelező barátság után először találkozott személyesen Fábry Zoltánnal, s ahol újból kezdet foghatott Illyés Gyulával is. 1966-ban egy angliai meghívásnak tett eleget, és részt vett a budapesti európai nemzetközi költőtalálkozón is, ahol *Indignatio facit versum* címmel tartotta meg felszólalását.

1967-ben a budapesti Magvető Könyvkiadó *A csodaváró* címmel jelentette meg válogatott verseit Varga Rózsa összeállításában és előszavával, Bálint Endre illusztrációival. A kötet megjelenését azonban már nem érthette meg; néhány héttel korábban, május 16-án a csehországi Teplicén, hatvankilencedik életévében meghalt.

1973-ban felmerült egy róla készítendő életrajzi diafilm ötlete (ennek Csanda Sándor el is készítette a tervezetét), valamint hogy kapjon valahol egy emléktáblát is (Nyitrán, Ostraván vagy Teplicén), amiből azonban tudtunkkal nem lett semmi. 1978-ban, születésének nyolcvanadik évfordulója alkalmából a pozsonyi Madách Könyvkiadó a Csehszlovákiai Magyar Írók sorozatában új kiadásban jelentette meg Varga Rózsa 1967-es válogatását, *A csodavárót*. 1988-ban a pozsonyi Irodalmi Szemle évenkénti legjobb írásának jutalmazására létrehozta a Forbáth Imre Nívódíjat, amely azonban csak az első alkalommal – a következő évben – került kiosztásra, s azt Simkó Tibor kapta. 1989-ben a pozsonyi Madách Könyvkiadó elindította összegyűjtött írásainak kiadását, melynek első köteteként prózai írásainak: vallomásainak, tanulmányainak, esszéinek első részét jelentette meg Varga Rózsa összeállításában és jegyzeteivel, Duba Gyula bevezető tanulmányával. A tervezett sorozat további kötetekének kiadására azonban most sem került sor. 2003-ban a Szlovákiai Magyar Írók Társasága, illetve a Szlovák Irodalmi Alap az előző évi legjobb szlovákiai magyar verseskötvet jutalmazására létrehozta a Forbáth Imre-díjat, melynek első jutalmazottja Barak László lett.

3.

Kötetünknek – mely két Forbáth-évforduló között jelenik meg: 2017. május 16-án emlékez(het)tünk (volna) halálának ötvenedik évfordulójára, a jövő évben, 2018. november 17-én pedig születésének 120. évfordulójára készülhetünk – több okból sem lehetett célja, hogy Forbáth Imre életművét a maga teljességében bemutassuk; annak mérlegelésére, méltánylására viszont megfelelő alkalmat adhat. Elsősorban terjedelmi okokból, másodsorban pedig abból a megfontolásból, hogy mindenekelőtt az életmű azon darbjait, illetve részét (részleteit) vegyük figyelembe, amelyek úgymond kiállták az idő próbáját, s napjainkban, a 21. század második évtizedében is – esztétikailag és gondolatilag is – érvényesek tudtak maradni. Köztudott ugyanis, hogy különböző, történelmi-társadalmi és magánéleti szempontokból nem indokolatlanul költőnk, írónk egész életére egy olyan (párt)ideológia – a kommunista és szocialista eszmevilág és társadalomeszmény – hívéül szegődött, melynek béklyóiból – megint csak megvizsgálandó okok miatt – haláláig nem tudott (s feltehetően nem is akart) szabadulni. Még azután sem, hogy mesterei, barátai életsorsának tragédiákba fordulását, a totalitárius diktatúra őt és közvetlen családi is környezetét is személyesen érintő féktelen tobzódását, az általa vallott eszmék gyakorlati eltorzulását, a hatalom dogmatizmusát és túlkapásait maga is észlelte, amint arra főleg élete végén írt – éles szemű, kiábrándult (bölcs?) – aforizmaiból is következtetni lehet. (Jellemző például, ahogy a *Magyar költő Prágában* című vallomásában az 1920-as évek prágai magyar kolónia jelentős részét erős ideológiai csúsztatásokkal, torzíva ítéli meg, noha az mindenképpen jóval differenciáltabb és nagy részében világra nyitottabb volt, mint ahogy azt meglehetősen sematikusán beállítja. Láthatóan itt az 1918–1919-es, Prágában, illetve Csehszlovákiában menedékre lelt magyarországi [kommunista, illetve polgári] emigráció szempontjából mér és ítél, figyelmen kívül hagyva az újonnan létrejött ország fennhatósága alá került nemzetiségei rovására történő erőszakos térfoglalása és terjeszkedése, érzéketlen, illetve agresszív, elnyomó nemzetiségi és gazdaságpolitikája durva és helyrehozhatatlan következményeinek mérlegelését. S akiket ezen esszéjében a prágai magyar kolónia politikus és értelmiségi tagjaiként, a nemzetiségi érdekképviselet megtestesítőiként minősít, azokkal többnyire politikai-világnézeti szempontból is a velük szembenálló táborból tekintett.) Mindez azonban nem húzhatja át teljes mértékben az

életműve időtálló költői, gondolati értékeit, s életének azon tanulságait sem (mit jelenthet idegen nyelvi-kulturális közegben leélni életét; bekapcsolódni kora legprogresszívebb kulturális-társadalmi-eszmei mozgalmainak fősodrába; mindvégig húnek maradni anyanyelvéhez és anyanyelvi kultúrájához; egyenrangú partnerként élni, viselkedni, működni idegen környezetben is; de ma is megszívlelendő és erős gondolatai vannak a cseh kultúráról, a művészeti avantgárdról, izgalmasak tanúságtételei kora modern művészetének mozgásairól és alkotó személyiségeiről, és telitalálatosak jellemzése és okfejtései irodalom- és művészettörténeti kérdésekben is stb.), amelyek ma is megfontolandók, értékelendők és tanulságosak lehetnek, akkor is, ha korunk már másképpen viszonyul bizonyos értékekhez, jelenségekhez, eszmékhez, mint az Forbáth írásából helyenként kitűnik.

4.

Kötetünkben Forbáth Imre számos olyan, korábban emblematikusnak ítélt versét, esszéjét, tanulmányát, vallomását nem találja meg az olvasó, amelyek nem feleltek meg válogatói (esztétikai) szempontjainknak, ízlésünknek, illetve amelyek túlságosan leragadtak saját koruk normáinál, dogmáinál, noha múltbeli értékelőik sűrűn hivatkoztak rájuk, s melyeket alkalomról alkalomra szívesen idéztek. Versei közül ilyen például a *Halotti ima*, a *Mikor a néma beszélni kezd*, a *Csodaváró*, a *Favágók*, a *Szlovák tájkép*, a *Fábry Zoltán* stb., s erős szűrőn estek át prózai írásai is. Persze, akkor is rossz úton jártunk volna, ha csupán kilúgoztuk volna Forbáth Imre életművéből azokat az elemeket, részeket, részleteket, melyek napjainkkal korrespondálnak, hiszen erősen meghamisítanánk és hiteltelenné tennék őt, ha csak azt vennénk ki belőle, amire ma szükségünk lehet, s figyelmen kívül hagynánk a kort, melyben írásai születtek, s a rendkívül összetett személyiséget, amelyik létrehozta őket.

Ugyanakkor életművének, hagyatékának vannak (lehetnek) olyan rejtett tartományai, vonatkozásai, értékei, melyeket még nem tárt fel a kutatás, s amelyeket itt csupán jelezni tudtunk – így például, mintegy mutatóként, gazdag levelezéséből is csak egy szűk metszetet adhatunk most, s annak alaposabb bemutatására nem vállalkozhatunk. Aforizmáiból is kitel(het)ne egy bővebb válogatás, amelyre itt szintén csak a figyelmet áll módunkban felhívni (ezek jelentős része nem is magyarul íródott, s kötetünk számára fordítottunk le közülük néhányat). Publicisztikája, csehül írt cikkei, írásai nagyrészt máig ismeretlenek, ezeknek azonban még csak szemelvényes bemutatására sem vállalkozhatunk. Ismerjük ugyanakkor a hagyatékában található négy, csehül írt filmnovelláját, -vázlatát, valamint egy magyarul született, színpadra írt jelenetét, amelyek azonban – miután nem kritikai kiadásra vállalkoztunk – szintén kihullottak rostánkon.

Forbáth Imre szövegeinek újraközlésekor általában azoknak az író életében megjelent utolsó kiadására, közlésére támaszkodtunk, azt fogadva el (utolsó) szándéka szerint valónak, hitelesnek, véglegesnek (olyankor azonban eltekintettünk ettől az elvünktől, amikor az itt olvasható, nyilvánvalóan a szerkesztői akarattól is befolyásolt változat annak hátrányára tért el egy-egy írás első vagy későbbi megjelenésétől, mint például írónk *A költészetről és magamról* című vallomása esetében). A már Forbáth halála után előkerült és napvilágot látott opusait azok első megjelenésük, illetve első kötetbeli kiadásuk alapján közöljük, amit jegyzeteinkben természetesen minden esetben feltüntettünk. Vagyis szövegközléseink az adott kiadásokhoz igazodnak, az attól való eltéréseket jegyzeteinkben ugyancsak jeleztük. Kötetünk szerkesztése közben azonban a napjainkban érvényes, illet-

ve elfogadott egységes helyesírási és mondatközpontozási, illetve stilisztikai és egyéb szabályokhoz igazodtunk, ugyanígy járva el az idegen szavak írásánál is, miközben teljes mértékben igyekeztünk meghagyni a szerző stílusának, szóhasználatának jellegzetességeit is ('nehány', 'nekrológus' stb.), nem érintve – főképp levelezésében – szövegeinek olykori magyartalanságait, utaságait, pontatlanságait (így nem nyúltunk bele magyarul született vagy általa magyarra fordított aforizmái szövegébe sem), legfeljebb szögletes zárójelben kiigazítottuk, pontosítottuk, értelmeztük azokat. Kihagyásaink helyét – mind Forbáth szövegeiben, mind pedig a róla szóló tanulmányokban, idézetekben és a neki írt levelekben – szögletes zárójelbe tett három ponttal, azaz [...] -tal jeleztük. Ugyanígy szögletes zárójelben jeleztük egyéb szövegközi megjegyzéseinket, utalásainkat is. Az egyes szövegekhez fűzött, értelmezést segítő, kiegészítő megjegyzéseink, magyarázataink viszont kötetvégi jegyzeteinkben olvashatók. A Forbáth Imréről szóló írások felhasználásakor többnyire azok folyóiratbeli megjelenésére támaszkodtunk, kötetbeli közlésük esetén viszont ez utóbbit vettük figyelembe mint a szerzőjük által véglegesnek gondolt változatot.

Dunaszerdahely, 2017. augusztus 29.

Adaptation based on the painting *Gabrielle d'Estrées and One of Her Sisters*, digitális grafika, 2011

